

DE GEBOORTE VAN DE STAD

Op zoek naar
middeleeuws Amsterdam

W BOOKS

INHOUD

5 **VOORWOORD**

Burgemeester Femke Halsema

6 **HET ONTSTAAN
VAN AMSTERDAM**

Ranjith Jayasena

16 **BEELDVERHALEN**

28 **MACHT IN
DE STAD**

Frans Camphuijsen

36 **BEELDVERHALEN**

46 **VRACHTVAREN
DOOR EUROPA**

Herman Kaptein

56 **BEELDVERHALEN**

64 **WONEN
IN DE STAD**

Erik Schmitz

74 **BEELDVERHALEN**

84 **ZOEKEN NAAR
ZALIGHEID**

Mariëlle Kruithof

94 **BEELDVERHALEN**

104 **EEN
RECHTVAARDIGE
SAMENLEVING**

Nathan van Kleij

112 **BEELDVERHALEN**

122 **EEN SOCIAAL VANGNET**

Mariëlle Kruithof

132 **BEELDVERHALEN**

142 **FEEST EN VERMAAK**

Erik Schmitz

152 **BEELDVERHALEN**

162 **DE DORPEN ROND
AMSTERDAM**

Erik Schmitz

174 **BEELDVERHALEN**

186 **Eindnoten**

188 **Literatuur**

190 **Beeldverantwoording**

191 **Auteurs beeldverhalen**

Maja d'Hollosy, Ranjith Jayasena, Ronald Klein, Sancu Koper,
Peter Kranendonk, Mariëlle Kruithof, Emma Los, Jort Maas,
Leo Rasch, Erik Schmitz, Thijs Terhorst, Ron Tousain,
Ariel Träger Nieto, Jørgen Veerkamp en Eddie de Vlugt

192 **Colofon**

VOORWOORD

In mei 1482 werd Aleid Evertsdochter ziekenverzorgster in het Sint-Pietersgasthuis op de Nieuwendijk. Daarvoor kreeg zij in ruil kost en inwoning. En als zij niet meer zou kunnen werken, was zij welkom in het Vrouwenhuis, waar zij te midden van andere ouderen en arme zieken tijdens haar laatste jaren verzorgd zou worden. Het gasthuis was afhankelijk van giften, en Aleid schonk bij haar intrede al haar bezit aan het gasthuis. Ook andere Amsterdammers gaven gul. Het gasthuis was ziekenhuis, nachtopvang en bejaardenhuis in één, en ook toegankelijk voor stedelingen die het minder goed hadden getroffen in het leven, de armen en de thuislozen.

Al vele eeuwen lang zorgen Amsterdammers voor de kwetsbaren in de samenleving. Van het middeleeuwse Sint-Pietersgasthuis loopt een directe lijn naar de hypermoderne ziekenhuizen van het Amsterdamse UMC. In middeleeuws Amsterdam ontstond de zorgzame stad, de ondernemende stad, de feeststad en de zelfbewuste stad. Dat begin ging lange tijd schuil in de schaduw van het rijke en machtige Amsterdam uit de zeventiende eeuw, met haar grote grachtenhuizen en beroemde schilders. Maar de laatste decennia komt er steeds meer licht in de 'duistere' voorgeschiedenis.

Omstreeks 1175 vestigden zich de eerste mensen aan de monding van de Amstel. Door het leggen van de dam kort voor 1275 werden zij

Amsterdammers, 'mensen die wonen bij de dam in de Amstel', zoals het beroemde tolprivilege van 27 oktober 1275 het omschrijft. Dat oudste document van Amsterdam is de aanleiding voor de viering van 750 jaar Amsterdam. Het prille Amsterdam telde zo'n 200 huizen en duizend inwoners. Drie eeuwen later woonden er 30.000 mensen. Het was een volwassen stad, met kerken, kapellen, kloosters en gasthuizen. Er was een stadsmuur en een haven. In die stad hadden mensen geleerd, met vallen en opstaan, om samen te leven – om samen vorm te geven aan het leven op dit plekje in de wereld.

Een stad zonder geschiedenis is als een boom zonder wortels. Zonder kennis van het verleden valt het heden niet goed te begrijpen, het leert ons hoe de huidige stad is gevormd. En hoe we kunnen streven naar verbeteringen en tegelijkertijd het waardevolle kunnen blijven koesteren.

Van die eerste eeuwen, de wortels van de stad, weten en begrijpen we nu veel meer dankzij het werk van Monumenten en Archeologie Amsterdam, het Stadsarchief en de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam. Door opgravingen, archiefonderzoek en publicaties, digitalisering en het lezen van oude teksten door de computer, komt deze kennis beschikbaar voor iedereen die zich daarin wil verdiepen. En voor degenen die ervoor willen zorgen, om door te geven aan volgende generaties.

Femke Halsema

Burgemeester van Amsterdam

Middeleeuws Amsterdam vormt het hart van de huidige stad.

HET ONTSTAAN VAN AMSTERDAM

Ranjith
Jayasena

De plek waar Amsterdam zou ontstaan was rond het jaar 1000 nog onderdeel van een uitgestrekt veenlandschap.¹ Dit drassige land was het beste toegankelijk via vele daar doorheen kronkelende veenriviertjes, waar de Amstel er een van was. Het land stond onder het gezag van de landsheer, de bisschop van Utrecht. Om dit gebied te gebruiken voor bewoning en landbouw moest het worden ontgonnen: de veenbodem moest worden ontwaterd.

Ergens in de elfde eeuw zal zijn gestart met de ontginning van Amstelland. Loodrecht op de Amstel werden parallelle sloten gegraven, dwars door de veenkussens. Gescheiden door de sloten ontstonden zo langgerekte kavels van ontgonnen land. Aan de westzijde van de Amstel eindigden de kavels bij een veenrug in het landschap, die tevens de grens vormde tussen de Hollandse en Utrechtse (Stichtse) ontginningen.² Dwars door de verkaveling werd een extra waterafvoer gegraven die uitwaterde bij het Spui. Van deze Boerenwetering resteert nog een deel langs de Hobbemakade.

Een bisschoppelijke dienstman, of ministeriaal, hield toezicht op de ontginningen in het Amstelland. In een document uit 1105 staat de naam van een zekere Wolfger, schout van Amstel. Wolfger en zijn opvolgers wisten steeds meer macht en aanzien te verwerven en hun functie bovendien erfelijk te maken. In de dertiende eeuw hadden de heren van Amstel, zoals ze zich inmiddels waren gaan noemen, een ridderlijke status verworven.³

Vanaf het tweede kwart van de elfde eeuw werd het ontgonnen land in gebruik genomen voor bewoning en verrezen er nederzettingen in zowel het Hollandse als het Stichtse ontgonnen gebied.⁴ Al deze nieuwe woonkernen lagen in een wijde boog om de Amstelmonding, waar het nog te drassig was om te wonen.

Aantrekkelijke vestigingsplek

De bewoners van het ontgonnen land werden vanaf 1163 flink op de proef gesteld door natuurgeweld. Het kustgebied van Friesland, Holland en Zeeland kreeg te maken met hevige stormvloeden, waardoor kostbaar akkerland verloren ging.⁵ Het meest ingrijpend was de Allerheiligenvloed, die in de nacht van 1 op 2 november 1170 vernietigend toesloeg. Het opgestuwde water van de Noordzee sloeg met een allesverwoestende kracht grote bressen in de noordrand van het Almere. Dit binnenmeer werd een zee, de Zuiderzee. Hierdoor kreeg het IJ via de Zuiderzee een directe verbinding met de Noordzee. Doordat het waterniveau van deze binnenzee enkele decimeters lager kwam te liggen verbeterde de waterafvoer van de Amstel op het IJ aanzienlijk.⁶ Opeens werd de Amstelmonding goed begaanbaar en een aantrekkelijke vestigingsplek.

Rond 1175 vestigden de eerste mensen zich op de plek die later Amsterdam zou gaan heten. Dat weten we dankzij opgravingen in de Amstelbedding, waarin aardewerkscherven uit deze periode zijn aangetroffen. Een onder het

Nederzettingen
en kasteel Huis ten
Bosch in Amstelland
rond 1250.

koor van de Oude Kerk gevonden boomstamkist met het skelet van een ongeveer 25-jarige man wijst erop dat daar omstreeks 1200 een begraafplaats zal zijn geweest.

Wonen was vanaf het begin een uitdaging. De bodem was weliswaar begaanbaar, maar veel te drassig om direct op te kunnen bouwen. Eerst moest een kleine heuvel, een terp, worden opgeworpen. Kleizoden, gestoken in de nabije omgeving, werden met kruiwagens en schuitjes naar de bestemming gebracht en daar opgestapeld tot een verhoogd erf. Helaas bleef de bodem continu dalen door de

ontwatering van het natte veen, dat daardoor veel van zijn volume kwijtraakte. De oplossing tegen natte voeten was ophogen, maar onder de zware grondpakketten van de terpjes daalde de veenbodem alleen maar sneller. Regelmatig ophogen was onvermijdelijk.

Aan de Nieuwendijk ontstond in de dertiende eeuw een lint van terpen. Daarop stonden huizen met een lengte van ongeveer acht meter en een breedte van vier meter. Staande palen die het dak droegen, rustten op grondbalken. Tussen de palen bevonden zich de wanden van gevlochten wilgentenen, aangesmeerd met

MACHT IN DE STAD

Frans Camphuijsen

Het middeleeuwse stadhuis op de Dam bestond uit een gebouwencomplex en een toren met uurwerk. Detail uit: Cornelis Anthoniszoon, *Vogelvluchtkaart van Amsterdam*, 1544

Een bezoeker die halverwege de zestiende eeuw Amsterdam aandeed, trof een rijkgevulde en in onze ogen typisch middeleeuwse stad aan. Na de stad te zijn binnengekomen door een van de stadspoorten – onderdeel van de eind vijftiende eeuw opgetrokken stadsmuur – begaf onze denkbeeldige reiziger zich door een veelvoud aan straatjes, langs grachten en over bruggetjes richting het hart van de stad, de *Plaets*, het westelijke deel van de huidige Dam. Hier was aan de ene kant de dam in de Amstel te zien, waar de stad zijn naam aan ontleende, en waar het op het water en op de kant een bedrijvigheid

van jewelste zal zijn geweest. Aan de andere kant, daar waar zich nu het Paleis op de Dam bevindt, stond het veertiende-eeuwse stadhuis, met zijn kenmerkende burgemeesterstoren, op de begane grond de juridische vierschaar, en direct daarachter het aan het stadhuis vastgegroeide voormalige Sint-Elisabethgasthuis.

Het Amsterdam dat de zestiende-eeuwse bezoeker voor zich zag was dat van een zelfbewuste, autonome en bovenal zeer machtige stedelijke gemeenschap met flink groeipotentieel. Hoe was dit zo gekomen? ¹

Groeiende autonomie

Zo'n drie eeuwen eerder, aan het eind van de dertiende eeuw, zag Amsterdam er radicaal anders uit. Er was geen stadsmuur, geen uitgebreid netwerk van straatjes en grachten, geen stadhuis en een dam van veel bescheidener omvang. De nederzetting in het veen, die krap 1000 inwoners telde, was nog vooral een speelbal in een regionale machtsstrijd. Amsterdam lag op de grens tussen de gebieden van de Hollandse graaf en het wereldlijk machtsgebied van de Utrechtse bisschop (het Sticht). Beide machthebbers lagen in deze periode met elkaar in de clinch over het bezit van gebieden als Amstelland en Waterland, waar ontginners vanaf de elfde eeuw voormalig 'wild' land in cultuur waren gaan brengen en waar zich allerlei jonge nederzettingen hadden ontwikkeld.

Graaf Floris V, afgebeeld in het wapenboek getekend door heraut Hendrik van Heessel (overleden in 1470). Het boek bevat portretten van 24 graven van Holland. Heessel tekende ze waarschijnlijk tijdens een verblijf in de zomer van 1457 op het Binnenhof in Den Haag, waar hun houten beelden stonden. Papier, pen in bruin en zwart, penseel in kleur

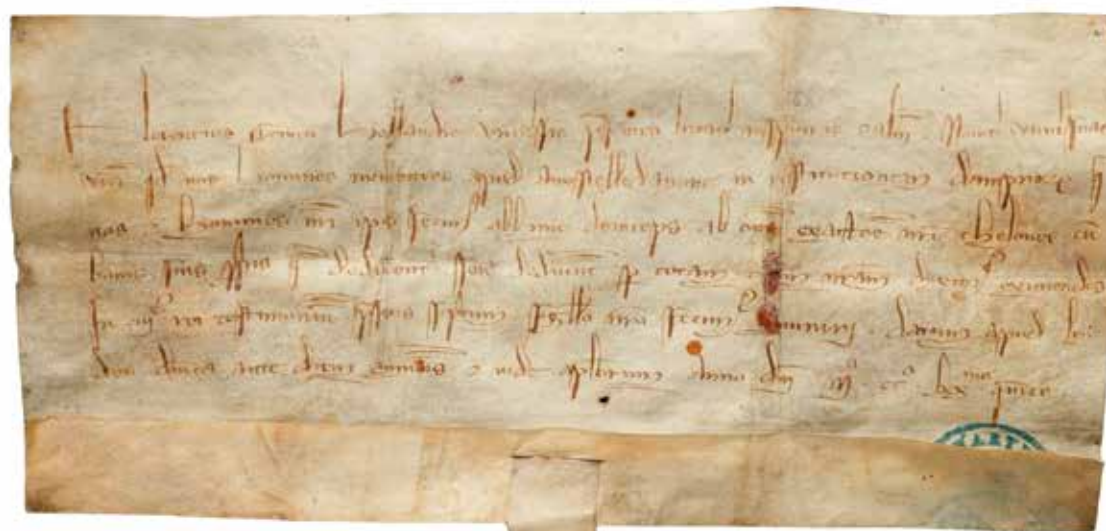
Formeel viel Amsterdam in deze periode onder het machtsgebied van de Utrechtse bisschop, maar de Hollandse graaf maakte hier op allerlei subtiële manieren inbreuk op. Zo probeerde hij de heren Van Amstel voor zich te winnen. Deze familie uit Ouder-Amstel voerde voor de bisschop het bewind over het Amstelland, maar was tegelijkertijd óók leenman van de graaf; een ingewikkelde dubbelpositie die aanleiding vormde voor allerlei politiek gekonkel. Uiteindelijk zou de graaf aan het langste eind

trekken en de verschillende betwiste gebieden, waaronder in 1317 ook Amsterdam, inlijven bij het graafschap. Maar daar gingen wel vele decennia aan politiek getouwtrek en militaire ondernemingen aan vooraf.

En hoe voer het jonge Amsterdam bij al dit politieke geschuif op regionaal niveau? Deze vraag is niet makkelijk te beantwoorden, alleen al vanwege het simpele feit dat er uit de stad zelf voor deze periode vrijwel geen geschreven gegevens voorhanden zijn. Dat wat er is, suggereert dat de Amsterdammers de regionale strubbelingen in hun voordeel hebben kunnen gebruiken en zo een basis legden voor de steeds autonomere positie die de stad in de middeleeuwen zou weten te bereiken. Zo vormde het tolprivilege uit 1275 een genoegdoening van de kant van de Hollandse graaf Floris V voor schade die hij deze gemeenschap enkele jaren eerder had berokkend, waarschijnlijk tijdens de Kennemeropstand. Blijkbaar was er de graaf veel aan gelegen om met deze nederzetting, die formeel geen deel uitmaakte van zijn graafschap, maar wel binnen zijn politieke 'belangenzone' viel, op goede voet verder te gaan. De concessie die hij hiervoor deed, namelijk het kwijtschelden van tolbetaling op handelswaar van de Amsterdammers in zijn graafschap, legde een basis voor de handelsactiviteiten waar de latere economische macht van de stad op gebaseerd was.

Tastbaarder wordt de groeiende autonomie van de stad in het stadsrecht – een oorkonde met geformaliseerde stedelijke rechtsregels – die in 1300-1301 werd bekrachtigd. Dat gebeurde door Gwijde van Henegouwen, broer van de nieuw aangetreden Hollandse graaf Jan II, die van hem dat jaar het Amstelland in leen had gekregen. Zowel de positie van Gwijde als van zijn broer Jan waren politiek gezien nog wankel. Gwijde zou pas kort daarna bisschop van Utrecht worden en Jan was slechts een neef, in plaats van een directe afstammeling van zijn voorganger, de vermoorde graaf Floris V.

GEBOORTEDOCUMENT VAN AMSTERDAM

Tolprivilege van graaf Floris V, 27 oktober 1275

Perkament met zegel van bruine was, pen in bruin, 23,3 x 20 cm

Het tolprivilege is het oudste document waarin Amsterdam wordt genoemd. Het werd op 27 oktober 1275 opgesteld op gezag van graaf Floris V van Holland. Hij bepaalde toen dat de *'homines manentes apud Amestelledamme'*, de mensen die bij de dam in de Amstel wonen, geen tol hoefden te betalen als zij met hun goederen zijn graafschap passeerden. Het grafelijk zegel maakt de oorkonde rechtsgeldig – zoals tegenwoordig een handtekening dat zou doen.

De schenking van tolvrijheid was een compensatie voor schade die de troepen van Floris V hadden aangericht, waarschijnlijk tijdens de Kennemer opstand in 1274. Het was een belangrijk moment voor de kleine, maar snel groeiende nederzetting aan de Amstel, die officieel nog behoorde tot de gebieden van de bisschop van Utrecht. De Amsterdammers hadden voortaan een kostenpost minder, wanneer ze met hun handelswaar door het graafschap Holland voeren. Het tolprivilege beschouwen we als het geboortedocument van Amsterdam, maar de nederzetting is zo'n honderd jaar ouder. In 1275 woonden er al zo'n duizend mensen rond de dam in de Amstel, waarnaar Amsterdam is vernoemd.

OFFICIEEL BEZEGELD

**Oudste stadszegel,
1317/1338-ca. 1419**

Groene was, diameter 4,2 cm

**Zegel ten zaken,
ca. 1419-ca. 1650**

Groene was, diameter
ca. 4,4 cm

Met het stadszegel toonde Amsterdam zijn status en rechtspositie. Door een stempel in was te drukken, bevestigde de stad de echtheid en rechtsgeldigheid van geschreven stukken, zoals aktes en brieven. Het oudste stadszegel van Amsterdam dateert uit de eerste helft van de veertiende eeuw. Het laat een schip zien met in de mast een wapenschild met een klimmende leeuw, het wapen van Holland. Amsterdam toont zich hier als havenstad in Holland. Het randschrift luidt: *'Sigillum oppidi de Amestelredamme'*, zegel van de stad Amsterdam.

Op het algemene stadszegel dat vanaf circa 1419 in gebruik was, het 'zegel ten zaken', is een koggeachtig schip afgebeeld. Een man houdt twee wapenschilden vast. Een ervan is het Amsterdamse wapen met de drie Andreaskruizen, ook te zien op de vlag op de achterplecht van het schip. Het andere wapen is van de graven van Henegouwen, waar de stad toen onder viel. Het hondje dat met zijn pootjes overboord hangt, staat voor trouw: van de stad aan de graven, en van de graven aan de stad.

BIERBROUWSTER

**Onbekende vervaardiger,
Willem Syvertszoon
Backer (1499-1536), 1526**

Olieverf op paneel,
50 x 39 cm

**Onbekende vervaardiger,
Gheertge Jan Oomen-
dochter (1497-1592), 1526**

Olieverf op paneel,
50 x 39 cm

Willem Backer en Gheertge Jan Oomendochter zijn waarschijnlijk geportretteerd ter gelegenheid van hun huwelijk in 1526. Het zijn de oudst bekende portretten van Amsterdammers die geen deel uitmaken van een religieuze voorstelling. Willem Backer was bierbrouwer aan het Kattegat bij het Singel. Hij overleed al in 1536, tien jaar na hun huwelijk. Gheertge zette de brouwerij zelfstandig voort. Pas in 1592 stierf ze, als zeer vermogende weduwe, op 95-jarige leeftijd.

Er werd veel bier gedronken in middeleeuws Amsterdam, vanwege het gebrek aan goed drinkwater. Tot de tweede helft van de vijftiende eeuw werd bier vooral geïmporteerd uit Hamburg. Daarna kreeg Amsterdam ook zelf een aantal brouwerijen, zoals het bedrijf van Gheertge en haar man. Heel veel zijn het er niet geweest, want voor het maken van bier was schoon water nodig. In steden als Haarlem, Delft en Gouda waren veel meer brouwerijen actief.

RELATIEVE RIJKDOM

**Dirck Jacobsz(?),
Koopmansechtpaar, 1541**
Olieverf op paneel,
100 x 130 cm

Dit Amsterdamse koopmansechtpaar ziet er welvarend uit, de vrouw draagt meerdere kostbare ringen aan haar vingers. Verschillende voorwerpen op de tafel verwijzen naar het beroep en welstand van het echtpaar, zoals de geldstukken waar de man, en het zegelstempel waar de vrouw naar wijst. Hun status wordt gerelativeerd door

de waarschuwende tekst links in het midden van het kozijn: *'Cedit Mors Nemini'*, De dood wijkt voor niemand. Deze boodschap wordt versterkt door de zandloper, de schedel in het venster en het doorkijkje naar de gekruisigde Christus. Het zijn allemaal symbolen die de aanschouwer eraan herinneren dat het aardse leven tijdelijk en vergankelijk is.

De teksten achter het echtpaar wijzen op de plicht tot vroomheid en liefdadige werken. Op een van de brieven staat 'Mr. Jan Egberts' geschreven.

Is het de naam van de man op dit schilderij? Lang is gedacht dat het de streng-katholieke burgemeester Egbert Gerbrantsz en zijn vrouw voorstelt, maar dat is niet zeker.

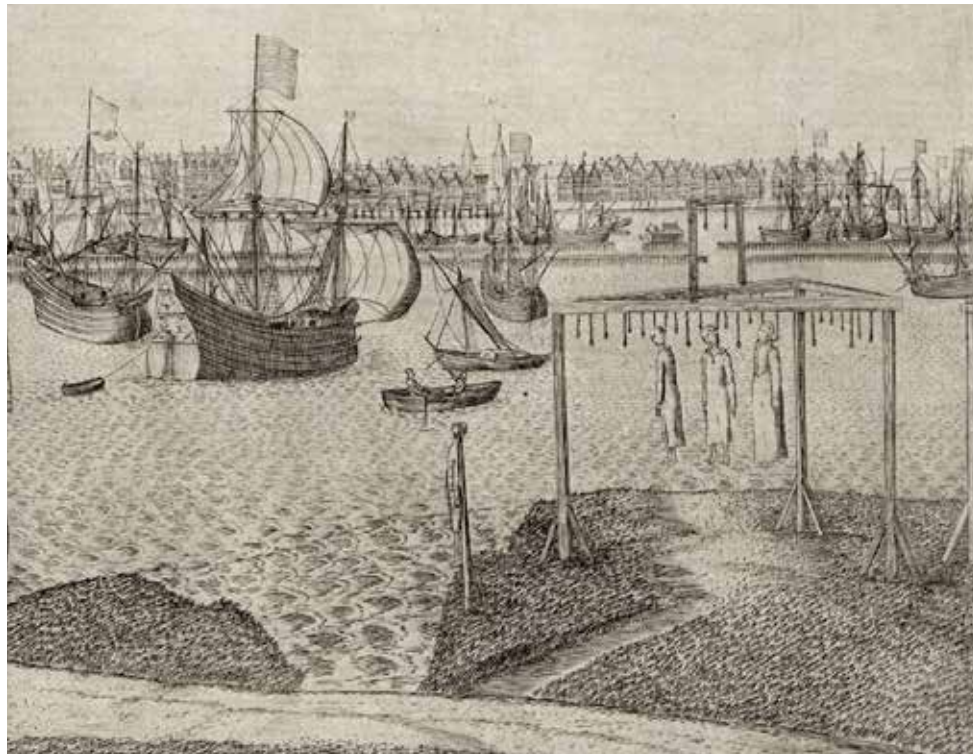
EEN RECHTVAARDIGE SAMENLEVING

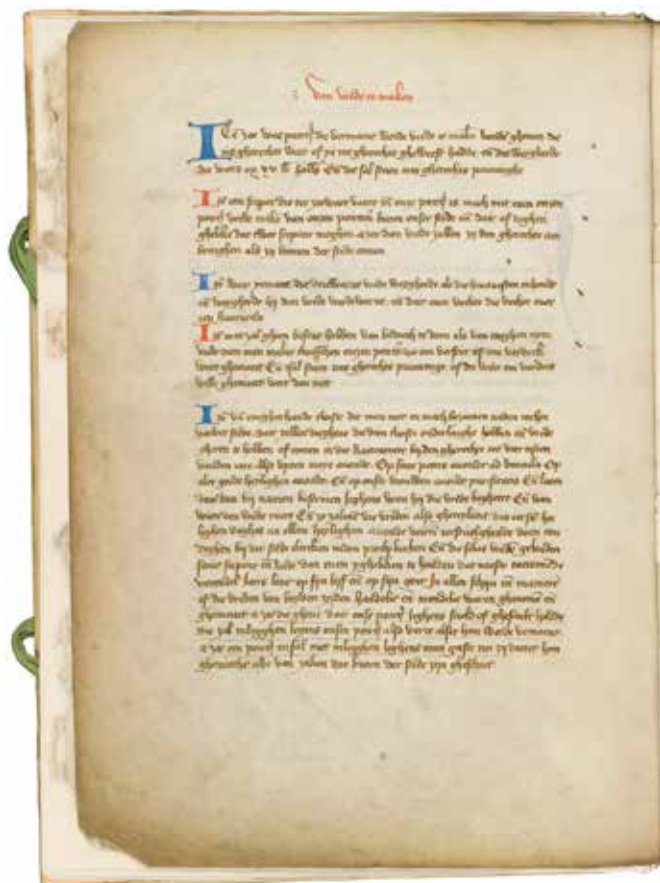
Nathan van Kleij

Amsterdam was rond 1500 een stad van 8000 à 10.000 inwoners. Een behoorlijke en constant groeiende gemeenschap, maar ook één die relatief overzichtelijk was en waar men elkaar vermoedelijk goed kende. In deze stad misdroeg Claes Barentszoon zich in 1495 rond zonsondergang ten opzichte van een voor ons onbekende vrouw die op dat moment stilstond op straat. Het was niet zijn eigen vrouw, zo liet het gerecht optekenen, maar Barentszoon had haar met geweld vastgegrepen en gedwongen

met hem mee te gaan, terwijl ze duidelijk liet blijken daarvan niet gediend te zijn. Gezien het feit dat het gerecht tegen hem in kon brengen dat de vrouw niet wilde meewerken, zijn er hoogstwaarschijnlijk meerdere mensen geweest die tegen Barentszoon konden getuigen. Het Amsterdamse gerecht bestempelde zijn gedrag als een misdaad en legde Barentszoon de volgende boete op: hij moest tienduizend Leidse stenen schenken, die zouden worden gebruikt voor het bouwen van een nieuwe school.¹

Het galgenveld van Amsterdam lag voor iedereen duidelijk zichtbaar op de Volewijk, aan de noordoever van het IJ. Detail uit: Pieter Bast, *Profiel van Amsterdam gezien van de IJ-zijde*, 1599

‘Van vrede te maken’, bepalingen over het bijleggen van geschillen tussen poorters. Pagina uit het oudste Amsterdamse keurboek, 1413, perkament, pen in bruin en kleur, 29,8 x 21,6 cm

De laatmiddeleeuwse en vroegmoderne stad heeft in de populaire beeldvorming de reputatie dat misdaad met harde en gruwelijke hand werd aangepakt. Het galgenveld op de Volewijk dat sinds begin vijftiende eeuw bestond, vlak bij het huidige Eye Filmmuseum, spreekt daarbij zeer tot de verbeelding. Het was een locatie waar de lichamen van gedode misdadigers enige tijd bleven hangen en bij wijze van didactische les werden tentoongesteld aan Amsterdammers en reizigers die naar de stad trokken. Ongetwijfeld was dit een vrij heftig schouwspel. Een andere stevige reactie volgde op het bekende Wederdopersoproer in 1535, toen 61 van deze groep geradicaliseerde geloofsvernieuwers tot de dood werden veroordeeld.²

Maar het galgenveld en het neerslaan van het oproer waren zeker niet de standaard voor de

manier waarop Amsterdam met misdaad en straf omging, en voor het recht dat in de stad werd gesproken. De zaak Barentszoon laat iets anders zien: een stad als Amsterdam was een gemeenschap waarin wangedrag moest worden aangepakt, maar waarin rechtspraak en straffen eveneens bedoeld waren om de gedane schade aan de samenleving als het ware te repareren.

Een blik voorbij de zwaarste misdaden, zoals moord, werpt licht op belangrijke en meer dagelijkse aandachtspunten binnen een stad. Een bewezen wandaad zoals die van Barentszoon kon natuurlijk niet onbestraft blijven, maar de boete die hij moest betalen suggereert dat men inzag dat Barentszoon onderdeel bleef van de Amsterdamse samenleving en dat hij daarin na voltrekking van zijn straf weer kon worden opgenomen. Het is zeer aannemelijk dat het gerecht hem om die reden liet bijdragen aan een nieuwe school. Dat kwam de gehele samenleving ten goede, was de boodschap, en ook de autoriteit van het stadsbestuur.³

Gezond en veilig

Een duik in de zogenaamde keuren (wetten) van de stad Amsterdam en in de handhaving daarvan, die we kunnen teruglezen in zogenaamde correctie- en justitieboeken, laten vooral een stad zien waar de bestuurders grip probeerden te krijgen op veel facetten van het stedelijke leven. Als een stad stadsrechten kreeg, hoorden het vastleggen van eigen regels, eigen rechtspraak en handhaving bij de belangrijkste privileges die daaraan verbonden waren. Dit was zowel belangrijk voor de heerser die het stadsrecht verleende als de gemeenschap die het stadsrecht ontving. Een stad kon immers alleen goed functioneren – zeker ook economisch gezien – als alles goed en rustig georganiseerd was. Juist het recht op eigen regelgeving en handhaving werd vastgelegd toen Amsterdam zijn eerste privileges ontving in 1300-1301.⁴

COLOFON

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
wbooks.com

Deze publicatie verschijnt bij de gelijknamige tentoonstelling in Stadsarchief Amsterdam van 7 maart tot en met 6 juli 2025, een samenwerking met Monumenten en Archeologie Amsterdam en de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam

Redactie

Emma Los, Erik Schmitz

Redactie-assistentie

Sanci Koper, Ariel Träger Nieto

Eindredactie

Marchien den Hertog

Vormgeving

ExtraBlond, Miriam Schlick

© 2025 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2025

ISBN 978 94 625 8689 5

NUR 682, 693

Deze uitgave is tot stand gekomen met een bijdrage van:

Stichting
Vrienden
Stadsarchief
Amsterdam

het
cultuurfonds

 WBOOKS

 Gemeente
 Amsterdam
 Stadsarchief